

TÜRKİYE ARŞİVLERİNDEN - 1

TÜRKİYE'Yİ GEÇMİŞTEN GELECEĞE TAŞIYAN GÜÇ: BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Dr. Mustafa KÜÇÜK*

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin Muhtevâsı ve Değeri

Arşivler, milletlerin maddî ve mânevî değerlerinin bütününü ifade ve ihata eden, millî şuur ve millî hâfıza hazineleridir. Her milletin arşivinde, kendi millî tarihine, medeniyetine, coğrafyasına, san'at ve edebiyatına, kültürüne, musikisine, folkloruna, dine, örf ve âdetlerine, hukuk ve iktisadına ait çok kıymetli bilgiler mevcuttur. Bu itibarla arşivler, kendi orijinal ifadesiyle «hazine-i evrâk»tır, yani ait oldukları ülkelerin tapu senetleri ve hüviyet kâğıtlarıdır. Bundan dolayıdır ki, muhteva bakımından oldukça yüklü olan ve hemen her ilim ve san'at dalıyla ilgili bulunan arşivler, insan, bina ve teçhizat bakımından da fevkalâde ihtimam ve ilgiye lâyıktırlar.

Tarihçiler için birinci el kaynak hükmünde olan arşiv belgelerinin ehemmiyeti ve tarihçiliğin temelini teşkil etmesi, tartışılmaz bir hakikattir. Her türlü tahmin ve şahsî değerlendirmelerden uzak, bizzat ait olduğu dönemin bilgilerini ifade eden vesikalardan; hatıralar, gazeteler, kitap vb. dokümanlarla karşılaştırılarak (mukayese edilerek) kullanılması, ilmi çalışma usullerinden sayılmaktadır. Çünkü belgelerin diğer malzeme ile mukayesesi ve murakabesi; hem bilginin tahkiki bakımından daha sağlam bir usuldür, hem de mes'elenin tahlili ve bir neticeye bağlanması için daha kolay bir yoldur.

Bununla birlikte arşivler, sadece millî değerleri değil; milletlerin münasebette buldukları ülkelerin de siyasî, tarihî, iktisadî, ictimai ve dinî kayıtlarını ihtiva etmesi sebebiyle milletler arası hâfıza kıymetine ve hüviyetine de sahiptirler.

Osmanlı Devleti'nin tarihte hüküm sürdüğü yaklaşık yedi asırlık süre içerisinde, milyonlarca kilometre karelik bir sahada pek çok ülke ve millet ile münasebet kurduğu, bunların bir kısmını da asırlarca idaresi altında bulundurduğu bilinmektedir. Nitekim Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilişinin ardından Balkanlar'la Orta ve Yakın-Doğu'da

yaklaşık otuz civarında devletin kurulması, bunu ortaya koymaktadır. Sadâret Evrakı'na istinat ettiği sebebiyle Başbakanlık Osmanlı Arşivi olarak adlandırılan bu müessesenin; Türk milletinin altı asırlık tarihi, kültür ve medeniyeti, folklor ve san'atı, ictimai ve iktisadî vaziyeti ile mimarî yapısı ve demografik varlığına olduğu kadar, münasebette bulunduğu otuza yakın devletin tarihlerine de kaynaklık etmesi pek tabiidir. Bugün İstanbul'da bulunan eski adıyla Başvekâlet Arşivi'nin; takriben 150 milyon adet evrakıyla emsalsiz bir tarihî, hukukî, dinî, kültürel, folklorik, demografik ve sosyolojik mirasa ve san'at zenginliğine sahip olması, diğer bütün dünya arşivlerini kaskandıracak mahiyette ve değerdedir.

Devlet-i Aliyye-i Osmâniyye'nin tarihî seyri içerisinde muhtelif sebepler, şartlar ve dönemlerde cereyan eden muamelelerin neticesinde teşekkül eden Tapu Tahrir Defterleri (Defter-i Hâkâniler), Mühimme Defterleri, Hatt-ı Hümayûnlar, Nâme-i Hümayûnlar, İrâdeler ve Vakfiyeler ile muhtelif daire, müdürlük, nezâret ve müfettişliklere ait belge ve defterlerden meydana gelen "Hazine-i Evrâk", kendisine bu adı veren Osmanlılar'ın belirttiği gibi Türk ve dünya arşivciliği için gerçek bir hazine hüviyetindedir. Bugün Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut 150 milyon civarındaki bu tarihî mirasın yaklaşık 40 milyonu yerli ve yabancı ilim adamlarıyla araştırmacıların hizmetine sunulmuştur.

Dünyada mevcut arşivler arasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin sahip olduğu ehemmiyet, yerli ve yabancı ilim adamları ve araştırmacılar tarafından gayet iyi bir şekilde bilinmektedir. Çünkü Başbakanlık Osmanlı Arşivi, sahip olduğu bu fevkalâde kıymetli ve zengin tarihî miras sebebiyle, Türk milletinin ve devletin geçmişi aydınlatıldığı gibi; belirttiğimiz geniş coğrafyada yer alan ülkelerin de geçmişine ışık tutarak, milletler arası hukuk kuralları çerçevesinde mes'elelerin halline müracaat kaynağı olmak itibarıyla taşımaktadır.

Nitekim gerek bu bölgelerin tarihî kaynaklarını araştıran ilim adamları, gerekse bu topraklarda yeni siyasî şekillendirmeler peşinde olan devletler, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin sahip olduğu bu olağa-

* Başbakanlık Osmanlı Arşivi.

nüstü evrak ve bunların tetkikinden hâsil olan tecrübeyi hâlen kendilerine rehber edinmektedirler.

Uzmanlık Gerektiren Bir İş: Arşiv Malzemesinin Tasnifi

Arşivieri tasnif ederek araştıncının istifadesine sunmak başlıbaşına uzmanlık isteyen bir iştir ve diğer uzmanlık isteyen işlere kıyasla da ayrıcalıklı bir uzmanlığı gerektirir. Çünkü tasnifi henüz tamamlanmamış bir arşivin sahip olduğu doküman; ancak sürekli öğrenmeyi, gelişmeyi ve aynı zamanda işini hassasiyetle yapmayı düstur edinen uzmanların yapacağı tasnifle kayıt altına alınabilir. Bu şekilde tasnif yoluyla kayıt altına alınan evrak, uygun şartlara sahip depolarda muhafaza edilmek kaydıyla araştıncıların istifadesine sunulur.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin bünyesinde mevcut muhtelif fonlara dağılmış hâlde bulunan evrakı tanımak ve değerlendirmek için; gerek bunların yazılarına (hatlarına), gerekse kalemler arası muameleleri ve bürokratik işlemlerine (fonları ve diplomatikalanna) dair ciddi bir bilgi birikimine muhtaç olduğunda şüphe yoktur. Kaldı ki, tasnifine başlanılan ve bitirilen bir fonun arşiv uzmanına kazandırdığı tecrübe, ilk kez tasnif edilecek yeni bir fonun tasnifinde ona bütünüyle kâfi gelmeyecektir. Zira ilk kez ele alınan bir fon ve değerlendirilen evrak; diğer fon ve evraka göre farklı özellikler arz etmekte ve hem kayıt şekilleri, hem de konuları itibarıyla kendisine mahsus özellikler taşımaktadır. Bu, her fon için daima böyledir ve bu bakımdan Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki mevcut dokümanın tasnifi, sürekli ve düzenli olarak öğrenmeyi âdet edinen, bilgi ve tûcrübesini işe ve arkadaşlarına aksettiren ciddi uzmanların çalışmasıyla neticeye varabilecektir.

Evrakın tasnifi esnasında da görüldüğü gibi, gerek iş bölümü yapılırken, gerekse tasnif işi gerçekleştirilirken, daima bir fonu iyi bilene, yazı şekillerini doğru okuyan ve belgenin muamele seyrini anlayan uzman kişilere müracaat edilmektedir. Ayrıca müşki mes'elelerin çözümünde de onların bilgi ve tecrübelerinden muhakkak istifade edilmektedir. Elbette işin doğrusu budur ve böyle de yapılmalıdır. Ancak ne yazık ki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin uzman personeli, gittikçe sayı olarak azalmakta, mevcutlarının da, yaptıkları işin ehemmiyetine nisbetle uygun statüleri bulunmamaktadır. Halbuki Arşiv'in sahip olduğu tasnif edilmemiş evrak sayısı, daha

uzun bir süre geniş bir uzman kadrosuna muhtaç olduğumuzu ortaya koymaktadır.

Arşiv Malzemesinin Değerlendirilmesi

Fatih Üniversitesi Tarih Bölümü Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Mehmet İpşirli Bey'in⁵ tarifıyla "Arşivcilik; kısa ve orta vadede bürokrasinin önünü açmak ve bürokrasinin rahat ve düzenli bir şekilde çalışmasını sağlamak; uzun vadede ise tarih, devlet teşkilâtı ile kurumlarının işleyişini çalışacak tarihçilere birinci elden güvenilir malzeme temin etmek amacını güden bir ilim dalıdır". Tasnif edilmiş evrakın araştırmaya sunulması, arşivci için hem bir netice, hem de göz aydınlığıdır. Çünkü böylece evrakın varlığı ve muhtevası anlaşılacak, hatta bu sayede maddeten korunduğu gibi, taşıdığı bilgi ve belge değerinin gün yüzüne çıkması sebebiyle, mânen de korunmuş olacaktır.

Osmanlı Arşivi'nin Araştırma Hizmetleri Müdürlüğü'nde verilen hizmetler arasında ilk sırada olan, yerli ve yabancı ilim adamları ve araştıncılara, tasnifi tamamlanmış mevcut dokümanı araştırma imkânı vermektir. Fakat buna ilâveten, resmî ve özel kişi ve kuruluşların, uygun şartları taşıyan araştırma taleplerine cevap hizmeti de verilmektedir. Köy sınırlarına, arazi anlaşmazlıklarına, tapu dâvâlarına ve şecereleere dair muhtelif müracaatlar, arşiv uzmanlarıca cevaplandırılmaktadır. Ayrıca bazı resmî kurum ve kişilere; kültürel, siyasî ve iktisadî muhtelif konularda, talep ettikleri rapor mahiyetindeki bilgiler de sunulmaktadır. Bunun haricinde ise bazı konulara dair kitaplar hazırlanarak millî siyasetimize ışık tutulmaktadır ki, buna aşağıda temas edilecektir.

Arşiv Malzemesinin Yayını

Arşivcinin esas görevi, belgenin tasnifi, muhafazası ve korunmasıdır. Yayın konusu, bundan sonraki safhadır. Ancak Mehmet İpşirli'nin dediği gibi, "yayın daima arşivcinin düşünmesi gereken bir husustur" ve hiç şüphesiz ciddi bir uzmanlık sahasıdır. "Muhakkak ki yayın arşivcinin birinci vazifesi değildir ama; arşivi ön plâna çıkaracak, aynı zamanda ilgililerin mes'elelere dikkatlerini daha çok

⁵ Prof. Dr. Mehmet İpşirli ile *Arşiv Dünyası* için tarafımızdan yapılan mülâkattan istifade edilmiştir.

çekmeğe vesile olacak yayınların yapılması da lâzımdır." Ancak yayın denilince sadece belge transkripsiyonunu anlamamak lâzımdır. Bu da gereklidir, ancak tam mânâsıyla bir arşiv hizmeti sayılamaz. Elbette istenilen doğrultuda belge transkripsiyonu yapılabilir, "fakat belgenin yayınlanması, yorum olmadan kâfi değildir".

Bugüne kadar Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü eliyle yapılan belge yayınları, hiç şüphesiz fevkalâde büyük bir hizmet görmüştür. Ancak gerek bu belgelere, gerekse yayını gerektiren diğer konulara dair belgelere istinad eden ve esas itibarıyla mes'eleleri izahta bunları kullanan ve onlarla bir hükme varan eser neşretmek, üniversitelerin olduğu kadar, Başbakanlık Arşivi'nin de görevleri arasında sayılmalıdır. Zira bunun için geniş bir bilgi birikimi gereklidir ve belgeyi değerlendirerek bir hükme varmak, Başbakanlık Arşivi uzmanlarının vasıfıdır.

Bir arşivcinin yayın yapması, aynı zamanda onun kendi kendisini yetiştirmesi için faaliyette bulunması demektir ve çok lüzumlu, çok faydalı bir husustur. "Çünkü hiç bir şey insanı, bir eser yayını kadar iyi yetiştirmez. Bunun diğer ilgililere örnek olması ise kayda değer ayrı bir yararıdır". Meselâ İstanbul Araştırmaları Merkezi'nin çalışmalarında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nin yayınladığı 3 Numaralı Mühimme Defteri'ndeki transkripsiyon ve indeks sistemi takip ve tatabik edilmektedir. O yüzden yayın mes'eleleri, Arşiv açısından çok önemli bir imajdır. Nitekim İngiltere'de Public Record denilen Devlet Arşivleri yayınları arasında ise 80-100 ciltlik, 400-500 ciltlik serilerin yer aldığı bilinmektedir. Bunlar, arşive dayalı, devlete ait evrakın bizzat devlet tarafından ve seneler hâlinde yayınlanırdı.

Yukarıda da zikredildiği gibi, Arşiv'de yapılacak işler yalnızca tasniften ibaret değildir ve belki esas uzmanlık gerektiren faaliyetler; tasnifi tamamlanmış arşiv malzemesi üzerinde yapılmalıdır. Türkiye'nin dahilî ve hariç mes'eleleriyle ilgilenip, eski geniş coğrafyasının üzerinde mevcut zengin kültür kaynaklarını neşrecek kişilerin arasında, Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde çalışan uzmanların bulunması bir zarurettir. Zira mühim şeylerin aslı yerlerinde yapılması, şaşmaz ve yanılmaz bir usuldür. Böylece mevcut uzmanların ortalama çeyrek asır boyunca sahip olduğu bilgi birikimi ve tecrübesi

değerlendirilmiş, Türk milletinin mühim zenginliklerinden birisi heba olmamış olacaktır.

Arşivcinin Zengin ve Derin Dünyası

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde uzman olarak çalışan bir arşivcinin ufku; yirmi küsur milyon kilometrekare genişliğinde bir coğrafyayı kucaklayacak bilgelikte olmalıdır. Çünkü Hazine-i Evrâk'ta mevcut doküman, ona bu imkânı tanımaktadır. Evrakın muhtevası, taşıdığı kültürel malûmat, siyasî, iktisadî, demografik ve tarihî değeri; arşivcinin zengin ve derin dünyasını meydana getirir. Ancak mevcut şartlar ve durum, arşivcinin bu zengin dünyasından yeteri kadar istifade edilmediğini göstermektedir. Çünkü hem Başbakanlık Osmanlı Arşivi Uzmanlığı 1987'den sonra bir neticeye varamamış; hem de siyasî ve kültürel konularda, gerektiği ölçüde ve sürekli bir iş birliği yapılmamıştır. Şüphesiz bunda, dönemin siyasî yapısının sıkça değişikliğe uğramasının da rolü vardır.

Taşıdıkları zengin dünyalarını ve birikimlerini kayda geçirmeleri, sadece Arşiv uzmanlarını ferahlatacak bir unsur olarak görülmemelidir. Bu malûmat ve tecrübelerden, devletin yükünü çeken idareciler kadar, gelecekte Arşiv'de hizmete talip olanlar da istifade edecek ve bu çalışmalar, devletin muhtelif ihtiyaçlarını karşılayacağı gibi, mes'elelerin çözümünü hedef edinenlere yol gösterecektir. Hammer'in deyişiyle devlet kurmada ve yıkmada, yani tarih yapmada üstad olan Türk milleti; tarih yazmada kendi zenginliğini ve değerlerini kullanamama beceriksizliğinden kurtulmalı, bu büyüklü kültür zenginliği ve derinliğini ihtiva eden Arşiv kaynaklarından istifadeyle, mes'elelerini yeniden ve ciddi bir şekilde ele almalıdır.

Hiç şüphesiz edilmemelidir ki, Hazine-i Evrâk'ın bünyesinde mevcut kültürel ve tarihî zenginlik ile ufuk genişliği, kendi yolumuzu olduğu kadar, ülkenin yolunu da aydınlatacak; geleceğimizi bu gerçek mirasın ışığında şekillendirecektir. Devletimizin ve idarecilerimizin millî kültürümüze ve ilme verdikleri kıymet; bizim bu yolda umduğumuz müsbet yaklaşıma kaynak teşkil etmektedir.